

POTI KUÇEDRE

POMENI VODE IN NAPLAVLJANJE AVTORITETE V DANAŠNJI ALBANIJI

NATAŠA GREGORIČ BON

Besedilo vodi bralca preko in skozi mnogotera družbena, politična, ekonomska, infrastrukturna, znanstvena in mitološka prežemanja in opomenjanja vode in vodnih okolij v Albaniji. Ta skupaj s pormi mitološkega vodnega bitja Kuçedre vedno znova naplavlja pomen in odnos do avtoritete, ki sta v obdobju Otomanskega imperija tvorila pomemben del tradicionalnih nezapisanih zakonikov, t. i. kanunov, ki so jih urejale in vodile staroste oz. avtoritete posamičnih potomskih skupin. Pomen in odnos do avtoritete sta še dandanes navzoči v strukturnih podmenah in miselnih matricah albanske družbe. Te prežemajo pomen in odnos do vode, ki preliva, preplavlja in premošča meje med naravo in kulturo, virom in sredstvom oz. resursom ter tvori čas in prostor v današnji Albaniji.

Ključne besede: voda, vodna okolja, mitologija, reke, avtoriteta, Albanija

The article takes the reader along the multitude of entanglements between the social, political, economic, infrastructural, scientific, and mythological meanings of water in Albania. Waterways, along with the routes of the mythical water figure called Kuçedra, continuously bring to the shore the meaning and the relation to authority. The latter used to be an essential part of the unwritten laws or the so-called Kanuns that were managed by the big men of particular patriline. The article argues that the relation to authority is deeply rooted in the structural terrains of the Albanian society. The changing nature of the water (in similar ways to Kuçedra) always manages to trickle down, permeate, entangle and transgress these ambiguities and generate space-time in contemporary Albania.

Keywords: water, water environments, mythology, river, authority, Albania

Številni albanski miti, legende in ljudske pravljice, ki opisujejo vodne vire in vodna telesa, se pogosto nanašajo na kačo-zmaja, poimenovano Kuçedra; ta varuje, nadzira in hkrati tudi ogroža Lepotico morja (*E Bukura e Detit*), Lepotico podzemlja (*E Bukura e Dheut*) in Lepotico neba (*E Bukura e Qiellit*). Lepotica morja živi v globokem, sinjem morju in se pretaka prek rek, slapov, se zliva v tolmine in v rečnih deltah nazaj v morje. Lepotica neba vlada soncu, luni, zvezdam in snuje nebesni red. Lepotica zemlje pa biva na zemlji in v njenem podzemlju. V nasprotju z lepoticami je Kuçedra grdo, maščevalno in strah vzbujajoče bitje, ki ima moč in avtoriteto. V številnih mitih, pravljičah in legendah je njena narava dvoumna, na eni strani zlobna, na drugi pa dobrohotna in zaščitniška. Čeprav so miti in legende o Kuçedri dandanes skoraj že pozabljeni, njena avtoritarna vloga in dvoumna narava prežemata odnos do vode in vodnih teles v današnji albanski družbi.

Različni svetovni miti skoraj univerzalno pripovedujejo o pomenu vode za človeške in nečloveške začetke in pogosto trdijo, da je svet spočet iz vode, bodisi reke, drugega vodnega telesa ali pa vodnega bitja. V obširni študiji o vodi in njeni materialnosti Veronica Strang (2015) poudarja univerzalnost kreativnih vodnih božanstev. Bitja, kot so zmaji in kače, so pogosto osrednji stvarniki sveta kot tudi njegovi uničevalci ter škodijo človeškemu in nečloveškemu svetu. Vodna bitja utelešajo ciklično naravo toka, povezujejo vodo z nebom

in zemljo ter na ta način ustvarjajo življenje. Ta bitja, ki so del mitologij ali pa živijo v praksah posameznikov, so, po Strangovi, vselej »dobra za razmišljanje«. Izhajajoč iz te trditve, mitološka figura Kuçedre nastopa kot proces in hkrati metoda, *preko* in *skozi* katero bom skušala pojasniti vlogo in pomen vode in vodnih teles v Albaniji.

Raba in obravnava mitološke figure Kuçedre tu nista le metafori ali prisposobi. V Albaniji imajo namreč nekateri miti in legende, npr. mit/legenda o Besi in Konstandinu ter mit/legenda o Rozafi (ali Rozafati), še danes pomembno mesto v albanski družbi, saj pripovedi o njih poudarjajo vrednote, na primer *beso* oz. zaobljubo, *nder* oz. čast, *fati* oz. usodo, kot tudi odnose do posameznih področij, ki še danes tvorijo pomemben del albanske družbe. K temu sodi odnos do oz. vez/navezanost na dom/hišo (o tem pišem v nadaljevanju besedila) in odnos do avtoritete. Medtem ko je vsebina mita o Kuçedri skoraj že pozabljena, je avtoritarna vloga tega mitičnega bitja še vedno navzoča v vsakdanjem diskurzu, tako medijskem, političnem kot tudi v pogovorih ljudi. Ko omenjajo Kuçedro, ki ji večinoma pripisujejo negativno vlogo (ko jo, npr., povezujejo s politično elito, poplavo) ali pa negotovost (ko jo povezujejo z razpoložljivostjo vode v vodnjaku), pogosto naplavlja občutek strahospoštovanja do avtoritete, torej odnos do avtoritete, ki ima pomembno mesto v sami zgodovini albanske družbe in je še danes vezivo njene družbene strukture. Ko razpravljam o Kuçedri kot metafori, gre za metaforo v etimološkem pomenu besede, ki izvira iz starogrške besedne zveze *meta forai* – peljati preko, čez. Figura Kuçedre in njena vloga pelje prek njenega pomena kot prisposobe, torej prek vidne oz. evidentne ravni na t. i. latentno, metaraven. Prav latentna raven, kot pojasnujem v besedilu, pelje v globlje podmene družbenih razmerij, ki vračajo in ponovno ustvarjajo pomen avtoritete kot pomembnega dela družbene strukture v Albaniji (Gregorič Bon 2018). Kuçedra je torej več kot le prisposoba. Je mitološka figura, katere tvornost vzbuja in prebuja afekte in učinke, ki ustvarjajo odnos do vode in fizične narave v današnji Albaniji.

Prve študije razumevanja mitov in njihovega družbenega pomena segajo v 20. stoletje.¹ Lévi-Strauss je menil, da so miti vključeni v miselne matrice posameznikov, pri čemer se posamezniki tega ne zavedajo (Lévi-Strauss 2002 [1978]: 12). Miti delujejo na nezavedni ravni in izhajajo iz dejanja posameznikove kreacije (Lévi-Strauss 1981 [1971]: 626). V poglavju »Ko mit postane zgodovina« (2002 [1978]) je Lévi-Strauss trdil, da je potrebno zgodovino razumeti kot nadaljevanje mitologije, in poudaril, da ima mit podobno funkcijo kot zgodovina, saj oba skušata »čimbolj zagotoviti, da bo prihodnost ostala zvesta sedanjosti in preteklosti« (nav. delo: 36–37). V 19. stoletju so razcvet znanosti, širitev kartezijanske miselnosti in vsesplošna racionalizacija duha v večjih delih zahodne Evrope in Amerike vplivali na dejstvo, da je zgodovina skoraj povsem spodrinila mit. Slednji je dandanes v nasprotju z zgodovino pogosto obravnavan kot namišljen, metaforičen in mističen.²

¹ Klasični antropologi (Frazer 1894; Malinowski 1948; Burridge 1969; Wagner 1978; Leenhardt 1979; Young 1983) so raziskovali njihove povezave z načini življenja in razmišljanja posameznikov in družbe v različnih družbenokulturnih okoljih.

² Na podlagi obsežnih terenskih raziskav v Ambonwariju na Papui Novi Gvineji Borut Telban piše, da

V nasprotju z omenjenim, pa so v tem prispevku liku Kuçedre sopostavljeni mit, zgodovina in sedanost. Na ta način želim pokazati, kako določene arhetipske strukture, kot je npr. odnos do avtoritete, lahko sopostavijo in včasih celo prepletejo okrilja mitološkosti, zgodovinskosti in sedanosti. V nekoliko drugačnem kontekstu o prepletu med mitom in zgodovino razpravljata Stephanie Schwandner-Sievers in Bernd J. Fischer. V zborniku o albanskih identitetah raziskujeta rekonstrukcijo nacionalne politike in njene ideologije v času komunističnega režima kakor tudi po njegovem razpadu. V uvodnem besedilu pomenljivo zapišeta, da so mitozgodovine in z njimi tudi »arhetipske strukture« globoko zakoreninjene v preteklosti. Na ta način še vedno prepredajo procese oblikovanja postkomunistične nacionalne identitete in tudi njenega teritorija (Schwandner-Sievers in Fischer 2002: 7). Pri tem razpravljata o procesih mitizacije v polju političnega, v katerem se je po letu 1990, torej v času postkomunizma in uvajanju liberalne demokracije, začela rekonstrukcija nacionalne zgodovine. V tem besedilu se ne ukvarjam s tako obravnavano mitopolitiko, temveč koncept mitozgodovin uporabljam zgolj kot izhodišče za nadaljno izpeljavo teze o pomenu vode v današnji Albaniji.

Kako in na katere načine mitološka Kuçedra pomaga razumeti vlogo in pomen vode in vodnih teles, predvsem rek, v Albaniji? Trdim, da njen dvoumni lik vedno znova govori o pomenu avtoritete, ki je v Albaniji pripisan domenam narave, kulture in mitologije. Ker je torej mitološka figura Kuçedre »dobra za razmišljanje«, v tem besedilu nastopa kot metoda in proces, srečuje in prepleta mit, zgodovino in današnje družbeno življenje v Albaniji.

VODA KOT »TEORETSKI STROJ«

Voda in z njo povezana tematika je preplavljala že klasična antropološka dela 20. stoletja.³ Poznejše študije vode so jo razumele kot del družbenega in kulturnega življenja in ga osvetlile z različnih družbenih vidikov.⁴ V 60. letih preteklega stoletja so antropologi poleg fenomena vode in z njo povezanih tematik začeli vodo obravnavati tudi v povezavi z infrastrukturo, s katero je zaradi nenehnega poseganja in uravnavanja vodnih tokov ter njihovih poti tesno prepletena (Leach 1961; Mitchell 1976). V zadnjih desetletjih pa se antropološke študije

mit kot »živeča realnost vsakdana« ni značilen le za Melanezijo, temveč tudi za jugovzhodno Evropo. Številne študije v tem delu Evrope so pokazale, da miti, pravljice in legende »niso le nevtralna branja neke preteklosti«, temveč odstirajo marsikatero ravni družbenega in političnega vsakdanjika (Telban 2000: 16).

³ Sem sodijo, npr. dela Franza Boasa (1938), Bronisława K. Malinowskega (1935, 1984), Raymonda Firtha (1983), Claudea Lévi-Straussa (2002), Edmunda Leacha (1961), Catherine Hugh-Jones (1980), idr.

⁴ Npr., študije kulturnega in ekološkega pomena vode (Richardson in Hanks 1942; Giblett 1996), senzornega in semantičnega pomena v renesančni Evropi (Schama 1995), vloge in pomena vode v urbanih okoljih (Illich 1985; Bergua Amores 2008), njenega duhovnega pomena (Shaw in Frances 2008), vloge v religiji, kozmologiji in simbolizmu (Tuzin 1977; Alley 2002) ipd.

vode skušajo približati pomenu vode same na sebi. Pri tem se sprašujejo o njeni snovnosti, gibanju, umanjkanju ali presežku teh lastnosti. Tu gre posebej opozoriti na dela Veronice Strang (2004, 2008, 2009), ki vodo opredeljuje kot skupno substanco, ki si jo človek deli z nečloveškim okoljem in objekti, s katerimi je v vzajemnih odnosih. V obširnem opusu o vodi slednjo še vedno obravnava v okviru napetosti med substanco (Strang 2004) in objektom (Strang 2005) oz. med tokovno-dominiranim družbenokulturnim okoljem in materialnimi kraji (Krause 2010). Za rešitev omenjene zagate, je Franz Krause (2010) predložil pristop »toka«,⁵ ki mu je sledil na reki Kemi na Finskem in jo opredelil kot »tok življenja«. Pozneje se je Krause (2017) z raziskavami rečnih delt osredinil na t. i. amfibične krajine, ki niso povsem trdne niti povsem fluidne, niso niti povsem kopno in ne povsem odprte vode. Amfibična okolja so vselej v procesu po/nastajanja, pretakanja, prežemanja in preoblikovanja oz. transformacije.⁶ Ena od temeljnih dimenzij amfibičnih okolij je razumevanje hidrosocialnih odnosov, torej razmerij med ljudmi oz. njihove družbenosti, ter vodnih tokov in njihove materialnosti (prav tam). Zaradi hidrološke narave je bila voda že od nekdaj del družbenosti (Krause 2010) in nasprotno.

Voda je »totalno družbeno dejstvo«, sta zapisala Ben Orlove in Steven Canton⁷ (2010: 402), saj združuje in preplavlja vse ravni družbenih institucij – pravo, politiko, ekonomijo, religijo, polje duhovnega, morale in etike ipd. Torej voda, kakor meni Andrea Balllesterro (2019: 405), »je več kot voda sama na sebi. Je hkrati sila in materialna danost, ki nenehno uokvirja posameznikove poskuse, da se ukvarja s temeljnimi vprašanji, kaj pomeni živeti kolektivno življenje v svetu, ki je vselej več kot človeški.«

V zadnjem desetletju so se številne študije, ki so izhajale iz t. i. raziskav znanosti in tehnologije (*Science Technology Studies, STS*), osredinile na vodo, vodno tehnologijo in infrastrukturo (npr. Wagner 2013; Barnes 2014). Vodna tehnologija (vodnjaki, vodovodno omrežje, pipe, pitniki, jezi ipd.) je globoko prepletena z življenjem posameznikov, njihovimi

⁵ Franz Krause je uporabil pristop »toka« v smislu procesa, ki metodološko omogoča, da se čim bolj približamo pomenu reke, njeni tokovni in pretočni naravi. V prispevku »Kaj narediti s tokom? Pogovor o spornem konceptu« (Krause 2014: 89) je opozoril na metaforično rabo koncepta toka, ki se je uveljavila v postmodernističnih študijah družbe in družbenih fenomenov (gl. Shields 1997; Hannerz 2000). Pri tem je poudaril, da je koncept in pristop »toka« smiseln le v kontekstu fenomenov, ki tudi dejansko tečejo – kakor npr. reka. V teh primerih »tokovno« usmerjeni pristop ne nastopa kot metafora, temveč kot proces, ki lahko »simultano sledi družbenim in materialnim izmenjavam postajanja sveta« (Krause 2014: 91). Zato je tudi predložil, da se koncept v antropološkem pisanju uporablja le za specifična gibanja, tj. fenomene, ki dejansko tečejo oz. so povezani z vodo (prav tam).

⁶ Koncept amfibične krajine izhaja iz termina amfibično; njegov etimološki pomen izvira iz starogrške besedne zveze *amphis* (na obeh straneh) in *bios* (življenje). V antropologiji se koncept uporablja predvsem v študijah rečnih krajin, delt in krajin, ki jih pogosto pestijo poplave. Casper Bruun Jensen je poudaril, da zaradi taljenja ledu na severni polobli, naraščanja gladine morja, povečane stopnje erozivnosti terena, vse pogostejših poplav na številnih območjih po svetu »amfibično dobiva novo življenje« (Bruun Jensen 2017: 225). V številnih delih sveta, »voda teče nazaj na zemljo« in ustvarja amfibične krajine (prav tam, ležeče v izvirniku).

⁷ Orlovu in Cantonu so izhodišče koncept in definicije daru Marcela Maussa (1990).

vsakdanjimi praksami, praktičnimi znanji in tudi afektivnimi in moralnimi svetovi. Zato pomen vode pogosto nosi moralne obveznosti in materialne odgovore na vprašanja o tem, kako delovati (Verbeek 2006; Robertson 2016). Stephen Helmreich v okviru raziskav »številnih vrst« (ang. *multispecies*) pravi, da je voda kot »teoretski stroj« (Helmreich 2011: 132; gl. tudi Galison 2003), saj pomaga razumeti načine, kako je prepletena z življenjem ljudi, neljudi in širšim okoljem. Vodo je treba brati skozi poti in snovi, preko katerih teče ter se pretaka.

Medtem ko so študije vode, vodnih teles, z njimi povezanih družbenih odnosov, infrastrukture dokaj obsežne predvsem v zahodni Evropi, obeh Amerikah, Avstraliji, Oceaniji in na Pacifiku, se antropološke raziskave vode v jugovzhodni Evropi porajajo šele v zadnjih desetletjih.⁸ Na podlagi etnografskega gradiva iz ruralnih predelov Srbije Maja Petrović-Šteger (2016) pojasnjuje, kako materialno razumevanje vode kot resursa usmerja posameznikovo imaginacijo in praktično rabo vode, ki celo prenika v simbolno in politično razumevanje vode. Podobna razumevanja kažejo etnografske raziskave v Albaniji, kjer se vodo pogosto uporablja in o njej razmišlja kot o materialni, tehnološki, infrastrukturni, ekonomski, politični in administrativni dobrini, ki je lahko zajeta, zamejena, ustavljena, uporabljena, spremenjena, uzakonjena in polaščena (Gregorič Bon 2018a, b; prim. Petrović-Šteger 2016).

V poskusu, da bi premostili dualistično pojmovanje vode kot vira (oz. izvira življenja) in kot resursa (oz. sredstva za uporabo),⁹ se prvi del besedila osredinja na procese »pretakanja« in »preplavljanja« vode in vodnega v in prek mitoloških, družbenih, ekonomskih, političnih, infrastrukturnih, znanstvenih dimenzij. V vseh teh kontekstih se pojavlja mitološki lik Kuçedre, ki prikrito naplavlja (posameznikov) odnos do avtoritete. V drugem delu besedila se lik Kuçedre zlije v in preko amfibičnih krajin poplavnih območij kot tudi prebivalcev ob reki Vjosi, ki se spoprijemajo z različnimi infrastrukturnimi posegi v bližnje okolje. Omenjeni infrastrukturni in drugi posegi in upravljanja naplavlajo Kuçedrine pogubne, a hkrati dobrohotne moči in se zlivajo v izvorni pomen vode. Izvirni pomen vode med drugim poudarja pomen in odnos do avtoritete kot pomembnega dela družbene strukture v Albaniji nekoč in danes.

⁸ Naj omenim tudi folkloristične študije Mirjam Mencej (1997), Marije Stanonik (2005), Barbare Ivančič Kutin (2017) in Monike Kropelj Telban (2019), ki se ukvarjajo z mitološkimi in mističnimi bitji ter z njimi povezanimi pomeni vode in vodnih teles v Sloveniji. Poleg teh velja opozoriti še na etnografske raziskave morske krajine in življenje *na* in *v* severovzhodnem Jadranu antropologin Nataše Rogelja in Alenke Janko Spreizer (2017). Nataša Rogelja se osredinja tudi na različne prakse bivanja na vodi in pojasnjuje, kako te opomenjajo rečno, morsko ali katero koli drugo vodno krajino (Bowles, Kaaristo in Rogelja Caf 2019).

⁹ Voda je vir življenja. V tisočletjih so različne civilizacije oblikovale svoja življenja ob rekah, potokih in drugih vodnih telesih. V 19. stoletju, z industrializacijo družbe, je voda postala nepogrešljivi del materialnega življenja. Vodo ne le pogosto uporabljamo, temveč o njej razmišljamo kot o materialni, tehnološki, infrastrukturni, ekonomski, politični in administrativni dobrini, ki je lahko zajeta, zamejena, ustavljena, uporabljena, spremenjena, uzakonjena in polaščena (Petrović-Šteger 2016; Gregorič Bon 2018b). Iz tega sledi, da danes pogosto o vodi razmišljamo kot o resursu (prav tam).

POPLAVE IN PREPLAVLJANJA

7. november, 2016, Tirana – obilno deževje med vikendom je v ponedeljek ponoči povzročilo silovite poplave v glavnem mestu kot tudi v številnih drugih mestih širom po državi. Zaradi sredozemskega podnebja so padavine v teh mesecih pogoste in po ugotovitvah številnih študij (Selenica, Kuriqi in Ardicioglu 2011; Uruci 2018) iz leta v leto obilnejše. V Tirani je reka Lana prestopila bregove, zaprla in zalila ulice ter se zlila z odpadnimi vodami, premešala s smetmi, ki so ležale na obrobjih ulic. Številne družine tako v prestolnici kot tudi drugih mestih in krajih ob rekah (npr. Skader, Leža, Novosela) v severni in osrednji Albaniji so ostale brez domov. Hiše in obdelovalne površine je zalilo z vodo, ljudi pa preplavilo s tesnobo. Le v soseskah Tirane so v eni noči evakuirali več kot sto družin. Poplavljeni so bili nekateri deli avtocest, med drugim tudi avtocesta Tirana–Drač, kjer so v jutru na ponedeljek izmerili kar 50 centimetrov vode. »Vremenski svet« (*weather-world*, Ingold 2010) je zalil območja Albanije in marsikod zabrisal ločnice med kopnim in vodo ter ustvaril t. i. amfibične krajine. V državi je bilo razglašeno »izredno stanje«.

V okoljskih poročilih¹⁰ so takšna izredna stanja zvesta stalnica še posebej v zimskih mesecih. A glede na odziv prebivalcev po tem, ko se deževje umiri, se pogosto zdi, da so takšni vremenski pojavi bolj izjema kot pa pravilo. Sredozemsko podnebje in rastje, naglo krčenje gozdov in velika stopnja erozivnosti terena¹¹ povzročajo, da ob obilnih padavinah rečni tokovi kaj hitro prestopijo bregove in z meteorno vodo zalijejo ceste, obdelovalne površine, ulice, naselja. A tako kot voda naglo poplavi, se, ko deževje preneha, tudi hitro zlije nazaj v rečne struge, ponikne v zemljo.

Prav to je bilo mogoče opaziti tudi novembra 2016 v kraju Novosele v osrednji Albaniji, ko se je nekajdnevno močno deževje vendarle umirilo. Ostale so le sledi poplave: umazane ulice, zamašeni kanali, poškodovane ceste, namočena polja in vlažni domovi. A bolj kot v samem geofizičnem okolju so se sledi poplav kazale v miselnih matricah¹² in vsakdanjem

¹⁰ IGEWE - Institute of GeoSciences, Energy, Water and Environment (<https://www.geo.edu.al/newweb/?fq=brenda&gj=gj1&ckid=42>, 23. 8. 2020).

¹¹ Bogato rečno omrežje, sredozemsko podnebje in rastje ter geomorfološke značilnosti prispevajo k razmeroma veliki stopnji erozivnosti. Povprečna stopnja erozije je kar 100–1000-krat večja kot v večini drugih evropskih držav (Buchroitner 2000: 23–24; Grazhdani in Shumka 2007: 264). Skoraj 20 % krajine je izpostavljeno eroziji: na severu države letno erodira kar 10 metrov na hektar zemlje (Lireza in Lireza 2014), na južnem delu pa povprečno 20–50 centimetrov na hektar zemlje na leto (Qiriazhi in Sala 2000). V zadnjih desetletjih pa se zaradi krčenja gozdov, številnih infrastrukturnih posegov v porečja, nagle urbanizacije in širitve mest, pa tudi različnih drugih antropogenih in geofizičnih vplivov na okolje (višina terena, nanosi rek, nesorazmerne padavine ipd.) stopnja erozije naglo povečuje. Čeprav pristojne agencije redno merijo njeno stopnjo, doslej za zajezitev še niso bili sprejeti korenitejši ukrepi.

¹² O miselnih matricah današnje albanske družbe obširneje razpravljam v članku »Poskusi tlakovanja prihodosti: Preoblikovanje miselnjskih matric v praksah družbeno odgovornega podjetništva v Albaniji« (Gregorič Bon 2018a: 25–38). Miselne matrice ali albansko *mentaliteti* (množinski samostalnik) so del »strukture mišljenja«. Ta se navezuje na »niz tradicionalnih vrednot, etičnih (*nder* oziroma čast)

življenju posameznikov, posebej tistih, ki so zaradi poplav izgubili domove ali bili drugače oškodovani. V številnih pogovorih so prebivalci Novosele in okoliških vasi opisovali strah pred poplavo, ki jo je povzročilo sunkovito naraščanje reke Vjose, da je preplavila obdelovalne površine in zalila njihove domove. Takrat je zaradi obilnih padavin Vjosa v eni uri narasla kar za 20 cm in preplavila ceste, polja in vasi. Tridesetletni Besnik iz Novosele se je nekaj dni po poplavih tega dogodka spominjal z naslednjimi besedami: *Bilo je strašljivo, imam tri otroke in celo noč nisem spal ... bilo me je strah. ... Sredi noči smo se preselili v višje (nenaseljeno) nadstropje hiše, da bi bili varni.* Njegova sosedka Mirela pa je razburjeno in s strahom v očeh pripovedovala: *Tri dni smo bili brez elektrike, brez telefona, brez kakršnikoli informacij. Bili smo ujeti v hiše ... Kaj naj naredimo. Nič.* Mirelin mož je v nekoliko jeznem tonu, ko je kazal na škodo v in na hiši ter opisoval razdejanje na obdelovalnih površinah, nadaljeval: *Nihče ni prišel, ne vojska, ne civilna zaščita, ne gasilci, niti policija! Nihče! Ni pomoči od države!*

Ministrstvo za turizem in okolje, Ministrstvo za obrambo in Služba za civilno zaščito v zadnjih letih prek albanskih mobilnih telefonskih omrežij v času izjemnih padavin pošiljajo sporočila, ki obveščajo o stanju voda, opozarjajo na bližajoče se poplave in pozivajo prebivalce, naj zapustijo svoje domove. Številni med njimi, kot je dejala Mirela, zaradi izpada elektrike in praznih baterij mobilnih telefonov teh informacij ne prejmejo. Drugi pa ne sledijo priporočilom in nočejo zapustiti doma, saj na eni strani gojijo upanje,¹³ da meteorna voda njihovih domov ne bo zalila, na drugi strani pa zaradi navezanosti na dom, ki v Albaniji pogosto postvarja družbeni in kulturni kapital ter uteleša vez s patrilinearjo, preteklimi generacijami in njihovim imetjem, ostajajo skupaj z njim in ga na neki način »branjajo«.¹⁴

Podobne odzive je bilo zaslediti v Skadru, kjer je eden od aktivistov okoljevarstvene organizacije ECIM v Skadru o problematiki vsakoletnih poplav na tem območju zapisal:

Bila je zima leta 2011, ko se je Albanija po mnogih letih spopadla z močnim deževjem, ki je na mnogih območjih povzročilo silovite poplave. Skader z okolico je bil več dni ujet v vodi in postal otok. Razmere so bile težke, mobilizirana je

in moralnih (*besa* oziroma zaobljuba, avtoriteta) pogledov, odnosov do razlik v spolu, izobrazbo, družino in razširjeno sorodstvo (*sistemi fisnorë*), kraj rojstva (*vendi*), etničnost, religiozno pripadnost ter ekonomski in družbeni položaj. To pomeni, da se posameznik pojmuje znotraj moralnih struktur patrilinearne potomske skupine, ki ima poleg moralne tudi družbeno in prostorsko razsežnost (Gregorič Bon 2008). Posameznik oziroma individuum je torej opredeljen znotraj kolektiva, torej znotraj določene potomske skupine ter njenega sedanjega in preteklega družbenega in ekonomskega kapitala, ne nazadnje pa tudi lokacije (*vendi*) oziroma kraja in regije, iz katere prihaja. Pomen izraza mentaliteti torej odraža posameznikovo vpetost v določene družbene, prostorske in časovne kodekse« (Gregorič Bon 2018a: 30).

¹³ O upanju in njegovi povezanosti s prihodnostjo podrobneje razpravljam drugje (Gregorič Bon 2015).

¹⁴ V albanskem pogovornem jeziku se za dom in hišo uporablja isti izraz – *shtëpi*. *Shtëpi* je ena od pomembnih institucij v Albaniji, ki poleg materialnega objekta materializira tudi lastnikovo potomsko skupino, preteklo, sedanje in prihodnje generacije (Gregorič Bon 2016, 2017a).

bila vsa država, razdeljeno je bilo veliko pomoči, a stanje se je izboljšalo šele z zmanjšanjem padavin in prihodom pomladi. Leto je hitro minilo in zima je spet potrkala na vrata. Vlada je ves čas zatrjevala, da se situacija preteklega leta ne bo ponovila. A kaj kmalu je prišla jesen in za njo zima z močnimi nalivi. Poplave so bile kot *déja-vu*. Prebivalci so se ponovno srečali s poplavami in čakali pomlad, da bo dež prenehal in voda odtekla. Znova so vložili vloge za povrnitev škode, ki so jo povzročile poplave na njihovih poljih in domovih/hišah. Zaradi okrnjenih finančnih sredstev države so bile odškodnine premajhne, da bi pokrile nastalo škodo. V čakanju na prihodnje leto so prebivalci upali, da se bo položaj spremenil. Toda v prihodnjih letih, so bile poplave vse obsežnejše in katastrofe so se ponavljale. Lansko zimo [2016] so bile številne vasi in soseske Skadra skoraj povsem pod vodo. Vse večje in ponavljajoče poplave so vodile v porast vlog za odškodnine in letno krčenje sredstev. Naslednjo zimo je voda znova zalila kopno. Z vsakoletnimi poplavami se krčijo obdelovalne površine, saj je prst zaradi številnih poplav osiromašena. Dohodki poljedelstva in kmetijstva se zmanjšujejo, kar pa vpliva na celotno gospodarstvo v državi.¹⁵

V nadaljevanju članka je opisana gmotna škoda oz. katastrofa v Skadru, ki je leta 2016 dosegla okoli osem milijonov evrov. Ministrstvo je povrnilo le polovico škode, od česar so prizadeta gospodinjstva na podeželju prejela približno 1000 evrov (136.311 lekov), gospodinjstva v mestih pa okoli 470 evrov (59.000 lekov). Kot je poudaril eden od prebivalcev Skadra, so *odškodnine nizke. Vsako zimo živimo v strahu, da bomo ponovno poplavljeni, in lahko le molimo, da zima ne bo dolga in ne bo veliko padavin.*

Po zapisu novičnika ECIM vzroki za pogoste poplave niso le posledica močnih padavin, temveč tudi nezadostne infrastrukture. Odsotnost drenažnih kanalov, rečnih nasipov, naglo krčenje gozda in pospešena urbanizacija so le nekateri vzroki, ki poglobljajo problematiko poplav. Vse to po pisanju novičnika ustvarja t. i. amfibične krajine (prim. Krause 2017), ko voda rečnih korit in močnega deževja zalije kopno, ki postane otok in se po dežju spet povrne v kopno.

Zdi se, da amfibične, dvoumne krajine v prebivalcih porajajo strah in hkrati upanje na boljšo, stabilnejšo prihodnost. Kot pričajo tisti, ki vsako leto utrpijo katastrofo, se poplavam ne morejo izogniti. Številni navajajo občutke nemoči, ujetosti, ugrabljenosti in nemoč, da bi lahko kar koli storili zoper poplave, a hkrati z nenehnimi obljubami politične elite, da bo poskrbela za sanacijo in povrnila škodo, upajo, da se naslednje leto ne bodo ponovile. Številni trdijo, da pogubno naravo poplav lahko zaustavi le avtoriteta, tj. »država« oz. državna politika. Ta je hkrati odgovorna za omilitev posledic poplav in kriva za odsotnost ukrepov in zaščito pred njimi.

¹⁵ ECIM. Ekosistemi i Komunikimit Informimit Mjedisor. 2017. *Gazetë mjedisore* 11, 27. 11. 2017 (<https://ecimalbania.files.wordpress.com/2017/11/gazeta-11.pdf>, 23. 8. 2020).

Podobne letne poplave se dogajajo tudi v drugih mestih, na primer v Leži, kjer so o odgovornosti in krivdi države za neučinkovito zaščito pred poplavami razpravljali tudi mediji. V enem od člankov skrajno desnega, nacionalnega časopisa¹⁶ *Lidhja e Prizrenit* (Prizrenska liga), je pod naslovom »Leža se lahko ubrani 'Kuçedre' le z državnim načrtom«, profesor Gjok Vuksani s Fakultete za agronomijo Univerze v Tirani, zapisal:

Vsaka poplava je sama po sebi izjemna drama za prebivalce okrožja Leže. Poplava kar dvakrat do trikrat letno ugrabi njihove hiše, opremo in celo otroška oblačila. A poplave so tudi katastrofa za razvoj kmetijstva širom države, saj območja kot sta Leža in Skader ustvarjata približno 18–20% nacionalne kmetijske proizvodnje. Ta proizvodnja predstavlja dohodek tako za kmete, kot tudi za nacionalno gospodarstvo, saj območja, ki jih vsako leto prizadane poplava prinašajo kar 300 milijonov dolarjev BDP. Poplave v Leži in Skadru torej niso le problem nekaterih vaščanov, saj so bili tako rekoč »rojeni v vodi«, kot je dejal eden od levičarskih vladnih funkcionarjev. Težava je nacionalna. Potrebno jo je obravnavati z državnim načrtom za zmanjšanje gmotne škode in finančne izgube na tem območju. Škodo, ki jo povzročijo poplave, je nemogoče rešiti le s sredstvi občine Leža. Potrebno je posredovanje centralne vlade, da odpravi dejavnike tveganja, ki prinašajo poplave. Ekosistem na območju Leže je zelo specifičen in storjenih je bilo kar nekaj ukrepov za zmanjšanje povodenj rek Drin in Mat. (Vuksani 2016)

V nadaljevanju je navedel ukrepe, ki bi jih morala storiti vlada oz. tedaj vladajoča levo usmerjena politična elita. Podobno kot v novičniku ECIM je tudi v tem članku navedena graditev ali obnova drenažnih kanalov, nasipov, poglobitev rek ipd., saj bi bila investicija v takšne ukrepe naložba v prihodnost. Tako prebivalci, strokovnjaki, aktivisti in mediji vidijo rešitev silovitih poplav v infrastrukturnih posegih v rečna in druga vodna okolja. Za graditev in upravljanje z infrastrukturo pooblašča državo kot edino avtoriteto, ki bi lahko zajezila škodo, ki jih prinašajo poplavne katastrofe in druge naravne nesreče. Zdi se, da nespodbitno navzočnost države in političnega, ki je hkrati odgovorna za negativne posledice vremenskega sveta in tudi pooblašča za zajezitev in ustavitve tovrstnih posledic, ustvarja t. i. meta-jezik (Petrović-Šteger 2020). Podobno kot v Srbiji se tudi v Albaniji »družbeno« kot tudi nedružbeno oz. v tem primeru geofizično, pogosto izraža v polju političnega. Okrilje političnega tvori meta-jezik, s katerim se ljudje izražajo, delujejo in opredeljujejo trenutni čas, ki ga živijo (prav tam).

¹⁶ Namen članka ni razprava o političnem opredeljevanju in ustvarjanju politične hierarhije s problematiko poplav. Seveda pri tem ne gre spregledati, kako problematika poplav in drugih okoljskih problemov bliskoma postane »tekoči označevalec« (Rajković 2020) različnih političnih upravljanj in družbenih razumevanj. Predvsem želim poudariti, kako je politično in ekonomsko urejanje tehnologije in infrastrukture prežeto z miselnimi matricami oz. *mentaliteti*, ki se opirajo na potomstvo in z njim povezanim odnosom do avtoritete kot tudi na mitologijo.

Strah in občutek nemoči, da bi lahko kaj ukrenili zoper poplave, je torej ovit v politični meta-jezik. V njem se generirata moč in avtoriteta države oz. politične elite, ki podobno kot poplave in druge naravne katastrofe navdajata ljudi z dvoumnimi občutki nemoči na eni in jeze na drugi strani. Takšni občutki se prelivajo tudi v številni različicah mita o kačastem zmaju Kuçedri, ki ji je v sodobnem medijskem diskurzu pripisana le negativna narava.

EKONOMSKA IN POLITIČNA OPOMENJANJA IN PREPLAVLJANJA

Razpoložljivost in dostop do vode nista odvisna le od količine vode na določenem območju, temveč tudi od zgodovinskih, političnih in ekonomskih vzvodov, ki naredijo vodo dostopno oz. nedostopno (Ballistero 2019: 409). V tem poglavju bom prikazala in pojasnila, kako so različni infrastrukturni, politični in ekonomski posegi v vodne vire in vodonose v državi v preteklosti uravnavali in tudi v sedanjosti uravnavajo oskrbo s pitno vodo in posledično vplivajo na njeno razpoložljivost in dostop, pa tudi na odnos do vode tako s strani t. i. »države« oz. politične elite kakor s strani prebivalcev.

Prvi vodovodni sistem sega v čas med obema vojnama oz. v leta 1937–1939, ko so gospodinjstva Tirane in pozneje Skadra dobila vodnjake (Kera 2008). Prvo vodovodno omrežje, ki je dovajalo vodo v posamična gospodinjstva večine albanskih mest, pa je bilo zgrajeno v času komunizma, v 60. in 70. letih preteklega stoletja. Takrat so bile med drugim zgrajene tudi prve hidroelektrarne. Razpad komunističnega režima in splošna ekonomska, politična in družbena kriza sta vplivala na neredno vzdrževanje in obnavljanje vodovodnega omrežja, zaradi česar je ta postopoma zastaral. Medtem ko sta bili skrb in odgovornost za vodovodni sistem v času komunističnega režima centralizirani, sta se po razpadu komunizma decentralizirali in prešli v domeno lokalnih samouprav.

V prvem desetletju po razpadu režima (1990–2000) so posamična gospodinjstva plačevala odjem vode po pavšalu, kar je pomenilo, da so okoli 30 % cene vode plačala gospodinjstva, 70 % pa je subvencionirala država. Po nekaterih mednarodnih vladnih in nevladnih poročilih¹⁷ je odjem vode redno plačevalo le okrog 21 % prebivalcev.

Množično preseljevanje na urbana območja in nagla urbanizacija sta z nerednim vzdrževanjem, obnavljanjem in urejanjem vodovodne infrastrukture vodili v individualne posege in upravljanje z vodovodnim omrežjem s strani prebivalstva. Posledica teh posegov je onemogočila, da bi predvideli in obračunali povprečno porabo vode v določenem okraju. Pogosti izpadi vode so postali stalnica predvsem v prvih desetletjih po razpadu režima. Med ljudmi je prevladovalo splošno prepričanje, da je voda javna dobrina, za katero mora poskrbeti »država«. Po letu 2005 se je v večini mest postopoma uveljavil urnik tekoče vode, in sicer tri do štiri ure na dan, na podeželju pa še danes

¹⁷ World Bank. International Bank for Reconstruction and Development Project Appraisal Document (<http://documents1.worldbank.org/curated/en/802131468194364775/pdf/588090PAD0P102010Box379877B00OUO090.pdf>).

teče urnih sekvencah (4h–7h, 12h–14h, 16h–20h). Zaradi nerednega dovoda vode se je večina gospodinjstev, predvsem v mestih in manjših krajih, opremila z vodnimi zbiralniki in vodnimi črpalkami. Te črpajo vodo v zbiralnike na strehah hiš, drugih bivalnih in poslovnih objektov. Uporaba zbiralnikov je poleg neustrezne higijene vode povzročila, da večina prebivalcev ne pije vode iz pipe svojih gospodinjstev. Predvsem prebivalci mestnih predelov kupujejo uplasteničeno vodo, medtem ko na podeželju vodo zajemajo iz okoliških izvirov. V zadnjih desetletjih so se na albanskem tržišču pojavile številne polnilnice vode, ki ponujajo vodo iz različnih izvirov širom po državi in jo prodajajo večinoma na domačem in deloma tudi tujem tržišču. Voda postopoma postaja vse pomembnejša ekonomska dobrina, njena prodajna cena pa se oblikuje po tržnih vzvodih tako albanskega kot tudi globalnega tržišča.

Leta 2003 so se začeli postopki preoblikovanja regionalnih vodovodnih podjetij v zasebna, država pa je glavna lastnica vodnih virov in vodotokov. Dandanes v državi, kjer živijo skoraj trije milijoni ljudi, ni enotnega sistema za upravljanje z odpadnimi vodami, ki ga vse do zadnjih nekaj let pravzaprav sploh ni bilo. Pomanjkanje javnih finačnih sredstev je poleg zapletenih administrativnih procesov vodilo v dolgotrajne prenove vodovodnega sistema. Prav to pa v deževnih mesecih vpliva na še večjo razširjenost poplav v številnih okrajih, ki ležijo ob ali pa jih prečijo reke (npr. Tirana, Novosela, Leža in Skader). Med letoma 2000 in 2005 so bile na področju vodovodnega omrežja uveljavljene nekatere reforme, ki so vodile v decentralizacijo, sodelovanje zasebnega sektorja in navsezadnje v podražitev odjema vode na gospodinjstva.

Po letu 2010 so se dnevne redukcije vode v večini mestnih naselij in večjih okrajev postopoma zmanjšale, kar je povzročilo skokovito rast cene za odjem vode. Uvedeno je bilo plačilo vode po porabi. Tako je bilo v letu 2002 za kubični meter vode potrebno odšteti 11–15 evrov, v letu 2008 pa 29–36 evrov. Skorajšnja potrojitev cene vode je povzročila veliko neodobranja med prebivalci. To je odmevalo tudi v medijih, ki so tedanjega in današnjega (2020) premiera Ramo primerjali s Kuçedro. »Kuçedra dvignila ceno vode na prebivalca«, se je glasilo naslov članka v dnevnem časopisu in opisoval »smrtno žejo premierja«, ki je po podpisu reforme o nakupu in prodaji električne energije ter posledični podražitvi elektrike, povišal tudi ceno odjema vode. Članek je napovedal, da bo dvig cene vode močno »prizadel žepe številnih prebivalcev, ki se spoprijemajo z visoko stopnjo brezposelnosti in drugimi finančnimi težavami, kar bo vodilo v povečano stopnjo migracij v državi.«¹⁸

Podobno kot poplave tudi vodna infrastruktura (npr. vodovodno omrežje, cena vode) pušča v ljudeh občutek negotovosti in nezmožnost, kako načrtovati »jutrišnji dan«. Čeprav do danes na periferiji (razen ob ekstremnih vremenskih razmerah) velja ustaljeni urnik izpada vode, se glede na odziv ljudi zdi, da jih izpad vode vedno znova preseneti. Predvsem v vaseh se vsakdanji pogovor pogosto vrti okoli infrastrukture oz. vode in elektrike. Vprašanji, *ali*

¹⁸ Gazeta 55 (<http://gazeta55.al/rama-si-kucedra-e-ujit-drejt-ritjes-se-cmimit-edhe-per-konsumatoret-familjare/>, 20. 5 2017).

imate električno, ali imate vodo (alb. *ka drita, ka uje?*), sta postali skoraj del obveznega pozdrava ob obisku sorodnika ali vaščana v soseski. Na eni strani ljudje zaradi nenehnih obljub o obnovi ali zgraditvi infrastrukture (npr. obljube politične elite o obnovi vodovodnega sistema, vzpostavitev odvodnjavanja) upajo in hkrati pričakujejo, da se bo nekega dne stanje izboljšalo in uravnesilo. Vendar jim na drugi strani nezadostno delovanje infrastrukture, skupaj z ekonomsko, politično in družbeno situacijo, vliva občutek negotovosti (Gregorič Bon 2018a). Prav ta občutek negotovosti številni projicirajo na t. i. »državo« ali albansko *shteti*,¹⁹ ki jo vidijo hkrati kot krivo za nastale razmere in odgovorno, da položaj tudi zboljša. Pri tem ji prepuščajo vso avtoriteto razrešitve njihovega problema, saj se je skozi zgodovino upravljanja z vodnimi viri in vodonosi kot tudi z različnimi posegi v njih, dodobra uspela umestiti v načine dostopa in opomenjanja vode.

INFRASTRUKTURNA OPOMENJANJA VODE IN PREPLAVLJANJA

V zadnjih nekaj letih so reke jugovzhodne Evrope postale tarča različnih (večinoma tujih) infrastrukturnih posegov, npr. graditve hidroelektrarn. Medtem ko v zahodnoevropskih državah in Združenih državah Amerike uresničujejo različne pobude za razjezitev rek in ureditev »naravnega stanja« rečnega toka, da bi okrepile biodiverzitetu in ekosistem, ki bi lahko ublažil poplave in suše ter s tem pripeval k širši blaginji, se zdi, da se v jugovzhodni Evropi trenutno odvija t. i. fenomen »zlate mrzlice« na rekah. Mnoga transnacionalna podjetja v sodelovanju z lokalnimi politikami načrtujejo graditev okoli 3000 hidroelektrarn na rekah, ki tečejo skozi Slovenijo, Hrvaško, Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro, Makedonijo, Kosovo, Albanijo in Grčijo.

V odgovor na takšne infrastrukturne posege so nekatere nevladne okoljevarstvene organizacije iz omenjenih držav v sodelovanju z zahodnoevropskimi okoljevarstveniki ustanovile pobudo *Save the Blue Heart of Europe* (Ohranimo modro srce Evrope). Javnost in politike v jugovzhodni Evropi in drugod želijo opozoriti na mogoče posledice takšnih

¹⁹ O pomenu države podrobneje razpravljam drugje (Gregorič Bon 2018a). Pomen države (oziroma politične elite) je prežet z družinskimi vezmi (*sistemi fisnorë*) in ponotranjen v miselnih matricah oz. *mentaliteti* posameznikov. Politična in pravna moč države sta »osnovani na strukturnih podmenah *sistemi fisnorë* in nenapisanem kanonskem pravu. Toga pravna pravila sistemsko in strateško ustvarjajo moč 'države' in njene 'politične elite'. Rigidnost sistema na eni in domačinski princip delovanja politične elite na drugi strani ustvarjata vrzel, v kateri se vzpostavljajo t. i. premakljivi »tereni neformalnosti« (Brotherton 2008) oziroma neformalne ekonomije. Prav tovrstni tereni neformalnosti pa dajejo »številnim prebivalcem občutek, da so 'stisnjeni' v 'primež' (Navaro-Yashin 2002) države (*shteti*) in politične elite«, ki dandanes glede na raziskave (Kera in Hysa 2020), »vedno bolj temelji na mafiji in nelegalnih poslih« (Gregorič Bon 2018a: 32–33). Takšen pomen države in njena prežetost z avtoriteto na neki način hromita kakršno koli prihodnje načrtovanje stanja stvari in izboljšanja razmer, posameznike pa postavlja v pasivni položaj, kjer je sosledje dogodkov razpeto med pretekle strukture in prihajajočo, že vnaprej določeno usodo. Za podrobnejšo definicijo usode v Albaniji gl. nav. delo.

infrastrukturnih posegov. Graditev hidroelektrarn v neokrnjenih naravnih parkih in na zavarovanih območjih napoveduje pomembne transformacije rečne biodiverzitete in njene pokrajine kot tudi splošne spremembe v rečnih mrežah jugovzgodne Evrope in Evrope sploh (Groenfeldt 2013).

Gibanje Ohranimo modro srce Evrope pogosto opozarja na albansko reko Vjoso, eno redkih rek na Balkanu, ki na albanski strani porečja zaenkrat še ni bila zamejena z jezovi hidroelektrarn. Transnacionalna podjetja nameravajo v sodelovanju z državno politiko na zadnji prostotekoči reki zgraditi 38 manjših in večjih hidroelektrarn; tri že gradijo.

Dandanes različne okoljevarstvene organizacije, mediji, akademska skupnost in tudi lokalni prebivalci Vjoso, ki pod imenom Aaos izvira v severni Grčiji, teče prek Albanije in se na njeni južni obali izliva v Jadransko morje, imenujejo tudi »biser Evrope« oz. »naravni« laboratorij biotske diverzitete (Schiemer idr. 2018). V zadnjih letih je postala osrednji objekt različnih aktivističnih, medijskih, političnih, ekonomskih in znanstvenih obravnav.

Jez je Kuçedra, mi je dejal eden od raziskovalcev Oddelka za biologijo Univerze v Tirani.²⁰ *Povsem blokira vodo in postopoma osiromaši reko in njeno pokrajino*, je pojasnil vzporednice med infrastrukturnimi in mitološkimi preoblikovanji okolja. Leta 2015 je tedanji ministrski predsednik Sali Berisha odobril 183 koncesij za zgraditev kar 524 manjših hidroelektrarn,²¹ ki bodo delovale in prečile vseh deset večjih rek²² v državi in tudi nekatere njihove pritoke.²³ Okoljska poročila hidrologov, biologov in drugih inženirjev opozarjajo, da bo jez hidroelektrarn ustvaril umetno jezero, ki bo poplavelo številna polja in naselja ob rekah. Medtem ko vladne ustanove, npr. Ministrstvo za okolje in infrastrukturo, doslej še niso seznanile domačinov s posledicami zgraditve jezov, jih na to opozarjajo okoljevarstvene organizacije. Nekatere z njimi tesno sodelujejo na potencialno prizadetih območjih in tudi z okoljskimi strokovnjaki in nevladnimi organizacijami drugod v Evropi. Ob različnih dogodkih nagovarjajo prebivalce ob rekah in širšo javnost o neslutelih posledicah zgraditve jezov. Eden od teh dogodkov je bil tudi znanstveno-raziskovalni teden »Znanstveniki za Vjoso«, ki so ga aprila leta 2017 na pobudo in v sodelovanju z nevladnimi organizacijami EcoAlbania (Albanija), Riverswatch (Avstrija) in EuroNatur (Nemčija) organizirali Univerza v Tirani in Univerza BOKU (Dunaj).

²⁰ Raziskave ob porečju Vjose potekajo od leta 2016. Doslej sem sodelovala, bivala, se družila, pogovarjala in se srečevala z različnimi posamezniki in skupinami, ki so posredno ali neposredno povezani z reko. Med njimi so prebivalci obrečnih vasi, okoljski aktivisti, novinarji, fotografi, zastopniki albanskih in evropskih nevladnih okoljskih organizacij, raziskovalnih ustanov, različnih agencij, ministrstev in drugih vladnih institucij.

²¹ V to število so vštete tudi obnove nekaterih hidroelektrarn, ki so bile večinoma zgrajene v času komunističnega režima (1945–1990).

²² Prek 28.748 km² državnega teritorija se vije kar okoli 721 kilometrov večjih rek.

²³ Agjencia Kombëtare e Burimeve Natyrore (Nacionalna agencija za naravne vire) (<http://www.akbn.gov.al/situata-hidroenergjitike/>, 24. 8. 2020).

ZNANSTVENA OPOMENJANJA VODE IN PREPLAVLJANJA

Bilo je pozno aprilsko popoldne leta 2017, ko smo se številni raziskovalci, med katerimi so prevladovali biologi, hidrologi, geologi, ornitologi z univerz v Avstriji, Nemčiji Albaniji in Sloveniji, odpravili proti vasi Kutë, ki leži ob vznožju porečja Vjose v pokrajini Mallakstra. Namen akcije »Znanstveniki za Vjoso« je bil dokumentirati, zbrati in analizirati doslej še neraziskano Vjosino bogato rečno biodiverzitetu. Raziskovalni teden je bil del mednarodne okoljevarstvene pobude Ohranimo modro srce Evrope, ki so se ga poleg raziskovalcev udeležili tudi raziskovalni novinarji, fotografi in snemalci iz Albanije, Avstrije, Nemčije, Francije in Slovenije, skupaj okrog 30.

Namen je bil dokumentirati trenutno stanje na Vjosi, preučiti skoraj še nedotaknjen biotop in oceniti potencialne posledice postavitve kar 38 hidroelektrarn na tej reki. Pri tem so se raziskovalci še posebej osredinili na tri hidroelektrarne, ki so jih že gradili: Poçem, Kalivaç in Bençe. Kljub opozorilom Sveta Evrope in nenehnim pritožbam lokalnih in tujih okoljevarstvenih organizacij ter domačinov na administrativno sodišče Republike Albanije je bilo tedaj njihovo dokončanje zgolj vprašanje časa. Namreč, od leta 2015 pa vse do danes (2020) so se zvrstile številne sodne obravnave, ki so sprejele, nato ovrgle ali pa ustavile odločitev o dokončni zgraditvi omenjenih treh hidroelektrarn ob Vjosi.

Aprila 2017 je bila raziskovalna akcija še toliko odmevnejša, saj je bila pospremljena z rzsodbo sodnega postopka o ustavitvi graditve hidroelektrarne v Poçemu, ki so ga vložile tuje in lokalne nevladne organizacije skupaj z 38-imi prebivalci Kutë. V sodnem postopku oz. tožbi so zahtevali razveljavitev pogodbe med Ministrstvom za energijo in industrijo in turškim gradbenim podjetjem Kovlu Energji o gradnji v Poçemu.²⁴ Na rzsodbo, ki je bila 2. maja 2017 odločena v prid nevladnih organizacij in lokalnih prebivalcev, se je teden pozneje Ministrstvo za energijo in industrijo pritožilo in tako je vprašanje o gradnji hidroelektrarne v Poçemu še vedno v teku. Podobno je veljalo tudi za graditev hidroelektrarne Kalivaç,²⁵ ki pa se je z odlokom ministrskega predsednika Edija Rame 25. septembra 2020 uradno ustavila.²⁶

Zajezitev reke bo ustvarila umetno jezero, ki bo preplavilo številne obdelovalne površine in vasi, ki ležijo za jezom. Ena od teh je tudi Kutë, kjer bo voda prekrila večino vaških

²⁴ V Poçemu je načrtovana graditev 30 m visokega in 200 m širokega jezha hidroelektrarne, ki bo proizvajal 102,2 MW električne energije. Rezervoar, ki ga bo ustvaril jezero, bo obsegal 24 km² in bo poplavljal okoli 2000 ha obdelovalnih površin na poljedelsko rodovitnih območjih Mallakstra in Selenica (EcoAlbania. Vjosa, the last Europe's Wild River, http://www.ecoalbania.org/wpcontent/uploads/2018/03/FactSheet_Vjosa_HQ.pdf, 24. 8. 2020).

²⁵ Hidroelektrarna Kalivaç bo imela 47 m visok in 500 m širok jezero, proizvajala naj bi 11 MW električne energije, jezero bo predvidoma poplavljal okoli 1700 ha obdelovalnih površin in 120 zasebnih hiš v občini Memaliaj (EcoAlbania. Vjosa, the last Europe's Wild River. http://www.ecoalbania.org/wpcontent/uploads/2018/03/FactSheet_Vjosa_HQ.pdf, 24. 8. 2020).

²⁶ EcoAlbania. Albanian PM Rama reacts – Kalivaç will not be built (<http://www.ecoalbania.org/en/2020/09/25/albanian-pm-rama-reacts-kalivac-will-not-be-built/>, 25. 9. 2020).

polj in pašnikov, ki so zdaj glavni vir dohodka v vasi. Jez bo na spodnjem toku reke ustavil prenos sedimenta, kar bo povzročilo postopno poglobljanje reke in povečano erozijo na njeni delti. S tem se bo še povečala erozivnost, ki je že dandanes med evropskimi državami največja prav v Albaniji (Gregorič Bon, Josipovič in Kanjir 2018).

Zaradi večstoletne tradicije transhumance se je ribištvo dodobra uveljavilo šele v času komunističnega režima. Omenjeno je skupaj z dejstvom, da je večina albanskih rek zaradi plitvosti tako rekoč neplovna, vodilo v prenačljene sklepe nekaterih tujih biologov, da domačini nimajo odnosa do reke, da ne skrbijo zanjo, jo zanemarjajo, mečejo vanjo odpadni material, spuščajo kanalizacijo in drugo odpadno vodo. Tako je biolog z ene od avstrijskih univerz v Avstriji, ki že vrsto let raziskuje različne reke v Evropi in drugod po svetu, v pogovoru, ki sva ga imela na poti v vas, pripomnil:

Hja, to je podobno kot v Afriki, kjer sem opravljal številne raziskave. Tam ljudje nimajo nikakršne povezave z reko. Niso ribiči, niti jih ne uporabljajo za plovbo, zato so brezbrizni do rek in mečejo vanje smeti in imajo speljano odpadno vodo, tako kot tu [v Albaniji].

DRUŽBENA PREPLAVLJANJA IN HIDROSOCIALNOST

V naslednjih dneh je v vasi Kutë in pozneje tudi v drugih vaseh porečja Vjose vršalo fotograf, novinarjev in drugih poročevalcev, ki so spremljali intenzivno terensko delo domačih in tujih raziskovalcev (izključno naravoslovcev). Na območjih, kjer se razpostirajo najširša rečna prodišča te reke (Schiemer idr. 2018), so zajemali vzorce vode, dokumentirali različne vrste makro- in mikrozoobentosa, insektov, rib, mahovja, popisovali rastje, redke rastline, merili pretoke, stopnjo erozije terena ipd.

Medtem ko so se raziskovalci, fotografi in novinarji mudili ob reki, so starejši možje po svoji vsakdanji navadi posedali v kateri od vaških kavarn in se radovedno zanimali za početje raziskovalcev, katerih pozornost je bila osredinjena na reko ob vznožju vasi. Naš prihod je nedvomno pretrgal monotonost njihovih vsakdanjnikov. V času komunizma je bila Kutë poznana kot eno od rodovitnejših območij regije Mallakstra, kjer je delovala kmetijska zadruga. S padcem komunističnega režima in propadom zadruge so se vaščani začeli množično izseljevati, sprva v mesta in pozneje v tujino (Grčija, Italija, zdaj Nemčija in Velika Britanija). Cesto do vasi je zaradi nerednega vzdrževanja načel zob časa in postopoma je vas postala pozabljen kraj na albanskem zemljevidu. Vaščane je to poleg vse večje brezposelnosti, množičnega odhajanja predvsem mlajšega, delavno aktivnega prebivalstva, vse bolj navdajalo z občutki marginalnosti (prim. Green 2005) in negotove prihodnosti.

Vse to so mi posredno ali neposredno sporočali že v uvodnih besedah večurnih pogovorov. Namesto o Vjosi, ki je bila osrednji objekt raziskav biologov, hidrologov, novinarjev in snemalcev, so mi vaščani govorili o poljih, ki se razprostirajo ob njej. Sedemdesetletni

Fatjon,²⁷ s katerim sem se v aprilskem dopoldnevu pogovarjala v vaški kavarni, je pripovedoval o pionirskih delovnih brigadah, ki so z vaščani v 70. letih preteklega stoletja izsekale velik del drevja in grmičevja ob reki in naredili številne namakalne kanale. Ti so dovajali vodo do obdelovalnih površin, da so obrodili žito, koruza, krompir in druge vrtnine. Pridelke so dobavljali in prodajali v osrednji del države. Fatjon se je nostalgичno spominjal, kako je tedaj v vasi vel vrvež otrok in mladine, saj je štela kar trikrat več prebivalcev kot danes.²⁸ Večina med njimi je bila zaposlena v kmetijski zadrugi. S ponosom je s kolegoma, s katerima smo sedeli v kavarni, našteval imena potomskih skupin, po katerih se še danes imenujejo posamične soseske v vasi, in o eksogamnem vzorcu porok. Starejši možakarji, ki so bili podobne starosti kot Fatjon, so mi pripovedovali o zgodovini vasi, ki je imela pomebno vlogo že v predzgodovinskem obdobju, kar dokazuje bližnje arheološko najdbišče Byllis, osnovan med 6. in 12. stoletjem pred našim štetjem.

Vaščani so doživljali in živeli z reko nekoliko drugače kot raziskovalci, okoljevarstveni aktivisti in medijski poročevalci. Namesto rečnih krajin so opisovali t. i. amfibične krajine (Bruun Jensen 2017; Krause 2017), kjer se prek namakalnih kanalov spajajo reka in polja. Pripovedovali so o poljih, ki so oskrbovala njihove družine in domove/hiše (*shtëpi*) (Gregorič Bon 2016, 2017a, 2018a). Govorili so o poplavih, ki vsako leto preplavijo polja in odnesejo minerale prsti vse do Jadranskega morja, kamor se zliva reka Vjosa. *A tako kot reka jemlje, tudi daje*, so poudarjali. Vjosa jemlje hrano in hranilne snovi, a prav tako tudi dovaja vodo v namakalne kanale in zaliva obdelovalne površine, da obrodijo bogat sezonski pridelek, in dovaja vodo v vaške vodnjake. Ti, kot opisuje upokojena vaška učiteljica Majlinda, so bili pred obdobjem komunizma in zgraditve vodovodnega omrežja glavni dovod pitne vode v vasi. Tedaj je imela vas tri vodnjake, ki, kakor pravi Majlinda, niso zadoščali za vse potrebe vaščanov. Pogosto je *vodnjak okupirala Kuçedra* (*E ka zënë Kuçedra*), kar pomeni, da zaradi preštevilnih vaščanov, ki so čakali na zajem vode, niso bili prepričani, ali je bo dovolj za vse. Slednje je bilo prepuščeno Kuçedrini dvoumni, a neomajni moči.

Medtem ko so se starejši vaščani nostalgичno spominjali komunistične preteklosti, ko je bila vas zaradi obilnih poljedelskih pridelkov pomemben del kolektivne nacionalne identitete, so mlajši možje govorili o trenutni problematiki graditve hidroelektrarn. Tistega aprila sem med drugim razpravljala tudi z učiteljem Drinijem in njegovimi kolegi. Sedeli smo na terasi kavarne in opazovali Vjoso, ki se je v pozni pomladi bohotila v izrazitih odtenkih sinje modre, prečila so jo zlatorjava prodišča in obdajala rjavozelena polja, na katerih so kalili žito, koruza in krompir. Tridesetletni Drini je iz vasi Fratar, ki leži kilometer južno od Kutë in bo po zgraditvi hidroelektrarne nad njenim jezom. To pomeni, da z drugimi vasmi za jezom Fratar ne bo utrpel gmotne škode. Med pogovorom je večkrat poudaril visok odstotek emigracije, ki je trenutno značilna za večino vasi na območju Mallakastre

²⁷ Da bi ohranila anonimnost sogovorcev, v besedilu uporabljam psevdonime.

²⁸ Po štetju prebivalstva leta 2011 ima Kutë okoli 1977 prebivalcev (INSTAT. 2011. <http://www.instat.gov.al/al/themes/popullsia.aspx/>, 24. 8. 2020).

in tudi drugih delov podeželja po vsej državi. Skoraj ni družine, mi je pojasnil, ki ne bi imela vsaj enega od članov v tujini, da jim pošiljajo denar in druge »materialne tokove« (prim. Gregorič Bon 2017b).

V vasi ni življenja. Številni so brez dela. Kam naj gremo? Kaj naj storimo [qfarë do të bëjmë]? Vlada nam ne pomaga. Trenutno okoli 40 do 50 mladih živi v tujini. ... V Veliki Britaniji.

Na vprašanje, kje vidi prihodnost vasi, ki se raztezajo ob Vjosi, je Drini odgovoril:

Tu ni prihodnosti ... Kakšna prihodnost? Ni služb ... Vas potrebuje infrastrukturo. Cesto, vodo, ki bi tekla štiriindvajset ur na dan. Zdaj imamo vodo le eno uro na dan, kar niti ni dovolj da napolni vodne depoje... Kot sem že rekel. Edino upanje je migracija. Ni nobenega drugega upanja [shpresa]. ... Če sem odkrit, čeprav se večina tu ne strinja z menoj [se nasmehne nekoliko v zadregi], upam, da bodo zgradili hidroelektrarno. Ljudje bodo vsaj nekaj dobili od tega [odpravnino za zemljo] in tako bodo vaščani lahko migrirali.

Medtem ko je Drini utemeljeval svoje mnenje, je skupina mladeničov, ki je sedela poleg naju, glasno neodobravalala njegove besede. Najglasnejši je bil Fatmir, ki je nekoliko razburjeno dejal:

Ne, ne, ne! On [pokaže proti učitelju] je iz Fratarja, vas, ki bo nad jezom, njemu je vseeno. Tu [v Kutë] imamo svojo zemljo, na kateri gojimo žito, koruzo in druge pridelke. Imamo svojo drobnico, domlhišo [shtëpi] in bogastvo. Zakaj bi vse to morali pustiti zaradi kapitalističnih interesov nekih Turkov [turškega gradbenega podjetja, ki namerava zgraditi jez] ali pa interesov Salija Berishe [albanski premier v letih 2005–2013] ali Edija Rame [premier od 2013 do danes]? Zakaj bi morali zapustiti svoj dom zaradi njihovih interesov? Tu smo se rodili, tu bomo tudi umrli in bili pokopani. Kot so pokopani naši praočetje, dedi in očetje. Tu je vsa naša fis [patrilinija]. Tu imamo zemljo, dom in bogastvo! Ne razumem, čemu bi morali vse to zapustiti le zaradi nekaj kilovatov elektrike? Tu bi lahko pridelovali še več kot sedaj.

Seveda bi lahko..., z mirnim glasom doda Drini in nadaljuje:

... a življenski stroški so vse višji in nemogoče je preživeti s samooskrbo. Zato se bodo ljudje postopoma odselili. To so problemi skoraj večine vasi v Albaniji. Prebivalci imajo zemljo [obdelovalne površine], a se ne morejo preživeti. Če bi želeli razviti in razširiti poljedelstvo, potrebujejo investicije, pomoč države. Ljudje imajo zemljo, a živijo v ekstremni revščini. Upanje je le v investicijah v poljedelstvo. ... Tu je najprej

potrebno popraviti cesto, počistiti namakalne kanale. To je začetek. Ampak za to je potrebna organizacija in zunanje investicije. Tu ni upanja, edino upanje je migracija.

Fatmir je nekoliko bolj umirjeno dodal:

Da, vsekakor rabimo infrastrukturo, kot je cesta, in treba je sčistiti namakalne kanale. Le tako bomo lahko prodali svoje pridelke v mestu. Ampak, tu imamo prav vse: zemljo, reko, naše domove. Zakaj bi se selili!

Težava je, da nam država ne pomaga. Morala bi investirati v infrastrukturo in počistiti namakalne kanale.

Zanimalo me je, čemu čakajo na državo, čemu tega ne storijo sami. Fatmir je pojasnil:

Pamet in mentaliteta ljudi tu je zelo ozka. To je del tega prostora [periferije]. Na primer, če vprašam mojega soseda, s katerim meji moja zemlja [obdelovalna površina], in mu rečem, da skupaj očistiva kanale, me bo vprašal, čemu, saj nihče tega ne dela. Zakaj bi bil ravno jaz tisti? Ker ne namerava ostati v vasi, se ne zanima za tovrstne stvari. Država bi morala nekaj organizirati. Morala bi sklicati sestanek in ustanoviti manjšo zadrugo, razdeliti naloge in vse bi steklo.

Vztrajala sem pri vprašanju, čemu ne bi mogli sami sklicati takšnega sestanka in ustanoviti manjše zadruge, zakaj čakajo »državo«: *Ljudje so tu malomarni. Kot da jih ne stvari ne bi zanimale... Kaj čes, nič!* [Qfare do të bësh, asgjë!] *Tu to ne gre* [këtu nuk bëhet, tu se ne more narediti].

Prebivalci obrečnih vasi so podobno kot prebivalci številnih drugih ruralnih predelov po Albaniji poudarjali žgoč problem migracij, ki, kakor je omenil Drini, ostajajo edino upanje za boljšo prihodnost. Vendar preseljevanja niso fenomen, ki bi bil značilen le za čas po razpadu režima. Migracije so pomemben del albanske zgodovine in družbene strukture, saj so se sporadično pojavljale že v prejšnjih stoletjih in so še danes poleg družine, hiše/doma ena od pomembnih albanskih tradicionalnih institucij (Gregorič Bon 2018a). A vaščani Kutë, podobno kot prebivalci poplavljenih območij v Skadru, Leži in Novoseli, poleg migracij poudarjajo tudi pomen države. Tej na eni strani podeljujejo moč, avtoriteto in odgovornost za odpravo posledic katastrofalnih poplav, učinkovitejšo zaščito pred naravnimi nesrečami, obnovo in graditev infrastrukture, višanje cene odjema vode, množično graditev hidroelektrarn, ipd.; na drugi strani pa jo krivijo, da ne obnavlja in pušča propadati infrastrukturo (cesta, namakalni kanali, vodovodni sistem). Vendar prav s takšnim odnosom državi podeljujejo avtoriteto, jo obnavljajo in krepijo njeno moč, saj jo razumejo kot edino pristojno za razrešitev njihovih živlenskih in okoljskih problemov. Zdi se, da so ujeti v »primež države« (prim. Navaro-Yashin 2002), kjer se družbeno, kulturno, materialno kot tudi naravnofizično prepletajo s političnim, v katerem se tudi pogosto izražajo (prim.

Petrović-Šteger 2020). Politično, ki ima skupni imenovalac v subjektu in hkrati objektu, imenovanem »država«, je prežeto s strukturnimi podmenami avtoritete kot enega temeljnih stebrov in hkrati silnic albanske družbe. Nedelujoča infrastruktura, poseganje in upravljanje vodnih teles in njihovega okolja, skupaj z negativnimi posledicami vremenskega sveta naplavlja pretekle strukture, ki se kažejo v vlogi in pomenu avtoritete, pripisane državi.

NAPLAVLJANJE AVTORITETE

V pripovedih vaščanov Kutë in tudi tistih, ki so utrpeli neposredno škodo poplav, se skozi politično in ekonomsko upravljanje z vodnimi viri, z infrastrukturnimi posegi vanje, v medijskih poročilih, znanstvenem preučevanju in naposled tudi skozi mitološki lik Kuçedre vije nespodbitna moč avtoritete, ki jo pripisujejo državi. Ta v posameznikih ustvarja občutek paraliziranosti in nemoči. Vendar je treba pomen avtoritete, ki se danes kaže in pretežno izraža v moči države, razumeti v zgodovinskem kontekstu (Gregorič Bon 2018a, b).

V otomanskem imperiju (1503–1912) so posamične družbene skupnosti urejali nezapisani zakoniki, *kanuni* (Hasluck 1954; Gregorič Bon 2008, 2018a), ki so se opirali in oblikovali po presoji starost vplivnih potomskih skupin oz. *fis* (*cifti*, gospodar, *i madhi e shtëpise*, gospodar hiše/doma), ki so prevladovali, upravljali in vodili določeno območje oz. lokacijo. Kanuni so se imenovali po območjih (*Kanuni i Laburise*) ali pa po razširjeni potomski skupini (*Kanuni Lek Dukagjini*). Določali so temeljna počela družbene in prostorske ureditve ter tudi etični in moralni kodeks. Posamične postave, ki so jih sprejemale in določale avtoritete oz. staroste vplivnih potomskih skupin, so bile na eni strani odvisne od njihovih odločitev in trenutnega kot tudi preteklega družbenokulturnega konteksta na drugi. V tem oziru so bile njihove pravne odločitve pogosto odvisne od genealogije oz. historiata določene potomske skupine ter tudi prepletene z mitološkimi in poganskimi praksami, kot so npr. zlo oko (*Syri Keq*), pomeni sanj in druga poganska verovanja. Tako so individualne odločitve posamičnih starost oz. avtoritet določene potomske skupine pomembno uravnavale in oblikovale kolektivno zavest in mišljenjske matrice albanske družbe (Gregorič Bon 2018a).

Po končani 2. svetovni vojni in uvedbi komunističnega režima (1945–1991) se je pod taktirko Enverja Hoxhe začelo načrtno izkoreninjanje tradicionalnih kanunov in z njimi povezane moči starost. Hoxha jih je razglasil kot nazadnjaške in »necivilizirane« (*nuk civilizuar*), saj, kot je utemeljeval, so spodjedale kolektivno zavest in družbeno enotnost komunistične Albanije. Pri tem je še posebej želel izkoreniniti moč in avtoriteto starost in njihovih načinov odločanja ter določanja kanonskih postav, ki so tedaj prešle v roke komunističnega vodje Enverja Hoxhe. Namesto vdanosti in predanosti potomski skupini je z uvedbo enakosti in enakopravnosti želel izničiti vrednote v postavah kanunov in avtoriteto vplivnih starost. Z različnimi kolektivnimi delavskimi akcijami, npr. s kopanjem namakalnih kanalov ob rekah, spreminjanjem vseh neobdelanih površin v rodovitna in donosna polja, graditvijo

hidroelektrarn ipd., si je prizadeval za poenotenje albanskega naroda, kateremu je poveljeval on sam. Tako se je ohranila vloga avtoritete, ki je bila prej pripisana starostam potomskih skupin in nezapisanim zakonikom, vendar s pomembnim razločkom: prej je bila razpršena na več postav oz. zastopnikov vplivnih potomskih skupin, v komunističnem režimu pa se je zgostila v komunističnem avtarkičnem vodji, kar je omogočilo kontinuiteto avtoritativnega modela vladanja. Kljub številnim prizadevanjem se režimu ni posrečilo prekiniti preteklih struktur moči in avtoritete, ki so oblikovale družbeno življenje, temveč je zgolj zabrisal ločnice med njimi in jih prepletel – tako z vidika vrednot, pomena lokalnosti in prostorske pripadnosti kot tudi časovnosti.

Po razpadu režima leta 1990 je zaradi vsesplošne ekonomske, politične, družbene krize in množičnih migracij prišlo v kolektivni družbeni zavesti do vsesplošnega nezaupanja do države (Gregorič Bon 2018a, b). Pomen in vloga potomske skupine sta se znova okrepila in uveljavila kot osišče delovanja ter razumevanja družbe in posameznika. Številne mednarodne investicije (npr. USAID, Svetovna banka) in nenadni pojav liberalnega tržišča in zasebnega poslovanja so ustvarili prostor, v katerem se je razmahnil neformalni način poslovanja. Kontinuiteta vloge avtoritete, sprva posebljena v starosti, nato v komunističnem despotu in v današnjih političnih elitah, je prepletla družinski sistem in državo (Gregorič Bon 2018a).

Prav o tem pomenu avtoritete so razpravljali vaščani Kutë, prebivalci poplavljenih območij, o tem so pisali mediji in nanj opozarjali aktivisti. Implicitno razmišljanje o državi kot nespodbitni avtoriteti, ki je hkrati dolžna skrbeti in odgovorna za svoje državljane, med drugim tudi zmanjšuje pomen in vlogo posameznika in njegovo tvornost, da ravna kakor koli drugače oz. se zoperstavi avtoriteti. Kontinuiteta vloge avtoritete torej generira pasivno mišljensko matrico (Gregorič Bon 2018a), ki se v vsakdanjem pogovoru pogosto sklene z besednima zvezama *qfarë do të bëjmë* (kaj naj naredimo) ali pa *këtu nuk bëhët* (tu to ne gre, tu stvari ne gredo tako). Frazi povzemata odnos posameznikov do avtoritete, ki jih privezuje in na neki način paralizira, jih postavlja v čakanje in hkrati upanje na morebitno pozitivno razrešitev prihajajočih dogodkov. Z vidika časovnosti fraza »kaj naj naredimo« (ali pogovorno slovensko »kaj pa čmo«) prihodnje dogodke prepleta s preteklimi strukturnimi matricami, kakršna je avtoriteta, hkrati pa jih prepušča družbenim, političnim in individualnim naključjem.

SKLEP

Kljub temu, da so številne legende in miti, ki pripovedujejo o Kuçedrini pogubni, a hkrati zaščitniški naravi, v večji meri že pozabljene, njena dvoumna narava in avtoriteta usmerjata marsikatero raven družbenega doživljanja in razumevanja vode, vodnih teles in njihovih okolij. Kuçedrini moč in avtoriteta sta pogosto naplavljeni v medijskem in političnem diskurzu kot tudi v vsakdanjih pogovorih ljudi in utelešata strukture avtoritete, ki pogosto hromi posameznike in jim vliva občutek pasivnosti, da ne morejo storiti ničesar zoper soslednje

trenutnih in prihodnjih dogodkov. Njena moč jih torej povezuje z mitozgodovinami oziroma arhetipskimi strukturami preteklosti. Na ta način sta sedanost in prihodnost vedno znova vrnjeni v preteklost oziroma ju ta preplavlja. Prihodnost je tako tlakovana na temelju preteklih struktur, kot so avtoriteta, družina, zemlja, dom/hiša. Katastrofalne poplave, različna politična in ekonomska upravljanja v ljudeh sprožajo občutke negotovosti, da se vedno znova zatekajo k že poznanim, preteklim vzorcem.

Ponavljajoče se poplave, infrastrukturni posegi in preoblikovanja ustvarjajo amfibične krajine (Krause 2017), kjer so meje med kopnim in vodo, naravo in kulturo, virom in sredstvom prepustne. Prepustnost pa v ljudeh pogosto ustvarja dvoumne občutke, ki na eni strani generirajo strah in nemoč, da bi lahko kar koli ukrenili zoper nenadne spremembe in njihove morebitne negativne posledice; na drugi strani pa ustvarjajo neomajno moč in brezpogojno avtoriteto tako vode in vodnih teles kot tudi razsežnosti, ki jih posamezniki opredeljujejo kot »narava«.

Voda je pomemben (iz)vir človekovega življenja in širšega okolja nasploh. A kakor sem skušala pokazati v besedilu, se pogosto uporablja in o njej razmišlja kot o materialni, infrastrukturni, ekonomski, politični in administrativni dobrini, ki je lahko zajeta, zamejena, ustavljena, uporabljena, spremenjena, uzakonjena in polaščena. Na ta način vse bolj prihaja v ospredje razmišljanje in ravnanje z vodo kot z resursom (prim. Petrović-Šteger 2016). A Kučedrino zavite poti in njena dobrohotna in hkrati pogubna narava vedno znova naplavlja pomen vode kot izvir in vir vsega človeškega in nečloveškega. Voda je hkrati vir (življenja) in resurs (upravljanja). Zavoljo premostitve njenega dualističnega pomena, dano besedilo vodi bralca skozi/preko raznoterih in prepletenih domen, kot so družba, politika in ekonomija, infrastruktura in mitologija. S tem skuša prikazati pretočno naravo vode, njeno upravljanje, zamejevanje, preplavljanje in izlivanje v omenjene domene, s čimer se skuša čim bolj približati pomenu vode same. Kakor poudarja Ballesterio (2019), voda je več kot »voda sama na sebi«. Je moč, sila in substanca (prav tam), ki v Albaniji vedno znova naplavlja pretekle strukturne matrice avtoritete kot enega od ključev za razumevanje okrilja narave, družbe in kulture.

Mnogotere prepletenosti, prežetosti, preplavljanja in opomenjanja vode v različnih domenah družbenega, političnega, infrastrukturnega in mitološkega pričajo, da je vodo treba brati prav na poteh in v snoveh, v katerih se nahaja in prek katerih teče, se pretaka, presahne, ponikne ali pa ponovno vznikne. Voda je dinamična sila in hkrati substanca, ki preoblikuje, prežema, prenika in preplavlja dvoumja med naravo (poplave) in kulturo oz. družbo (uravnavanje, razumevanje poplav, graditev infrastrukture), virom (izviri in vodotoki) in sredstvom (vodovodni sistemi). Njena zmožnost prečenja, prelivanja in zalivanja dvoumij ji daje moč avtoritete. Ta v posameznikih zbuja občutke nemoči, da bi lahko kar koli storili zoper poplave in druge naravne nesreče. Podobne moči avtoritete so danes pripisane transnacionalnim infrastrukturnim, političnim in ekonomskim posegom v vodo in vodna okolja. Vendar, kaj takšne avtoritete (kot npr. država) ustvarjajo z vidika časa in prostora v današnji Albaniji? Kaj konkretno pomenijo v kontekstu graditve številnih jezov? Se bo različnim pobudam in opozorilom okoljskih aktivistov posrečilo mobilizirati splošno

pasivnost in občutek nemoči večine prebivalcev? Ko se okoljski aktivisti, raziskovalci in drugi okoljevarstveniki pogosto zatečejo k obravnavi vode in vodnih okolij kot resursa in objekta okoljevarstvenih akcij in raziskav, njihovi pristopi v marsikaterem pogledu uspejo priklicati izvirni pomen vode in njeno neukrotljivo naravo. Kakor podrobneje razpravljam drugje (Gregorič Bon 2018a, b), si številni lokalni obojski aktivisti z osebnimi pristopi prizadevajo nagovoriti lokalne prebivalce in jim vliti občutek, da lahko le oni uspejo premakniti ujetost v pasivne miselne matrice ter jih v kolektivnih akcijah in z uporomo aktivirati, obuditi in poplaviti prvotni odnos do avtoritete. Ta ne pripada zgolj domeni političnega, pač pa je del družbe in narave same. Le z obujanjem lastne tvornosti lahko obrečni prebivalci obdržijo svoja polja, domove/hiše, ki so globoko vkopane v njihovo sorodstveno in družbeno strukturo nasploh.

V besedilu so med drugim predstavljena omenjena preplavljanja, številne prepletlosti, v katerih se nenehno naplavlja pomen in vloga avtoritete, ki biva v strukturnih podmenah albanske družbe. V Albaniji vloga avtoritete prenika tako skozi mnogotere pomene vode, politično upravljanje, infrastrukturne posege ali pa skozi mitološko Kučedro.

ZAHVALA

Iskreno se zahvaljujem sogovornikom, ki so z menoj preživljali dneve ob Vjosi in z menoj delili svoja življenjska okolja. Hvala prebivalcem vasi Kutë, Olsi Niki, Besjani Guri ter njuni nevladni organizaciji EcoAlbania. Zahvala gre tudi Oddelku za biologijo Univerze v Tirani, še posebej prof. Aleku Mihi, prof. Sajmiru Beqiraju, prof. Lulezimu Shuki, Margariti Hysko, Fundime Miri in Jani Marku za njihovo pomoč in razlage bogate rečne biote ob Vjosi. Hvala tudi Oddelku za geodezijo, Univerzi v Tirani. Pristrčna zahvala mojima zvestima prijateljema Juliani Vera in Enei Kumi ter njunima družinama za skrb in gostoljubje, kadar koli sem v Albaniji.

Besedilo ne bi nastalo brez dolgoletnega sodelovanja in intelektualne podpore sodelavk in sodelavcev pri projektu J6-1803. Iskrena hvala Maji Petrović-Šteger, Urši Kanjir, Nataši Rogelja, Borutu Telbanu in Ani Jelnikar. Hvala tudi recenzentom /recenzentkam za vse komentarje in pomisleke, s katerimi sem ponovno premislila besedilo, in naposled še urednici *Traditiones* Ingrid Slavec Gradišnik za predloge, jezikovni pregled in potrpežljivost.

REFERENCE

- Alley, Kelly D. 2002. *On the Banks of the Ganga: When Wastewater Meets a Sacred River*. Ann Arbor: University Michigan Press.
- Ballester, Andrea. 2019. The Anthropology of Water. *Annual Review of Anthropology* 48: 405–421. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102218-011428>.
- Barnes, Jessica. 2014. *Cultivating the Nile: The Everyday Politics of Water in Egypt*. Durham in London: Duke University Press.

- Bergua Amores, José Ángel. 2008. Ideology, Magic and Spectres: Towards a Cultural Analysis of Water Use. *Current Sociology* 56 (5): 779–797. DOI: <https://doi.org/10.1177/0011392108093835>.
- Boas, Franz 1938 (1911). *The Mind of Primitive Man*. New York: Macmillan.
- Bowles, Benjamin B. O., Maarja Kaaristo in Nataša Rogelja Caf. 2019. Dwelling on and with Water – Materialities, (Im)mobilities and Meanings: Introduction to the Special Issue. *Anthropological Notebooks* 25 (2): 5–12. Dostopno na: <http://notebooks.drustvo-antropologov.si/Notebooks/article/view/21>.
- Brotherton, Sean P. 2008. “We Have to Think Like Capitalist but Continue Being Socialists”: Medicalized Subjectivities, Emergent Capital, and Socialist Entrepreneurs in Post-Soviet Cuba. *American Ethnologist* 35 (2): 259–274. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1548-1425.2008.00033.x>.
- Bruun Jensen, Casper. 2017. Amphibious Worlds: Environments, Infrastructures, Ontologies. *Engaging Science, Technology, and Society* 3: 224–234. DOI: <https://doi.org/10.17351/ests201756>.
- Burridge, Kenelm. 1969. *For Environmental Data in Albania: A Strategy for Integrated Management*. Dordrecht in Boston: Springer.
- Firth, Raymond. 1983. Work and Value: Reflections on Ideas of Karl Marx. V: Sandra Wallman (ur.), *Social Anthropology of Work*. London: Academic Press, 177–206.
- Frazer, James George. 1894. *The Golden Bough: A Study in Comparative Religion*. London: Macmillan and Co.
- Galison, Peter. 2003. Specific Theory. *Critical Inquiry* 30: 379–383. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/421137>.
- Giblett, Rodney. 1996. *Postmodern Wetlands: Culture, History, Ecology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Grazhdani, Spiro in Spase Shumka. 2007. An Approach to Mapping Soil Erosion by Water with Application to Albania. *Desalination* 213: 263–272. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.desal.2006.03.612>.
- Green, Sarah F. 2005. *Notes from the Balkans: Locating Marginality and Ambiguity on the Greek-Albanian Border*. Princeton in New York: Princeton University Press.
- Gregorič Bon, Nataša. 2008. *Prostori neskladij: Etnografija prostora in kraja v vasi Dhërmi/Drimades, Južna Albanija*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Gregorič Bon, Nataša. 2015. »Na poti v Evropo«: Upanje in razmišljanje o prihodnosti v Albaniji. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 55 (1–2): 48–56.
- Gregorič Bon, Nataša. 2016. Rooting Routes: (Non)movements in Southern Albania. V: Nataša Gregorič Bon in Jaka Repič (ur.), *Moving Places: Relations, Return and Belonging*. Oxford in New York: Berghahn Books, 63–84.
- Gregorič Bon, Nataša. 2017a. Movement Matters: The Case of Southern Albania. *Ethnologie française* 47 (2): 301–308. DOI: <https://doi.org/10.3917/ethn.172.0301>.
- Gregorič Bon, Nataša. 2017b. Silenced Border Crossings and Gendered Material Flows in Southern Albania. V: Donnan, Hastings, Madeleine Hurd in Carolin Leutloff-Grandits (ur.), *Migrating Borders and Moving Times: Temporality and the Crossing of Borders in Europe*. Manchester: Manchester University Press, 140–156.
- Gregorič Bon, Nataša. 2018a. Poskusi tlakovanja prihodnosti: Preoblikovanje mišljenjskih matric v praksah družbeno odgovornega podjetništva v Albaniji. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 58 (3–4): 25–37.
- Gregorič Bon, Nataša. 2018b. Mythologizing Water Futures in Contemporary Albania. Predavanje na letnem posvetovanju Association of Social Anthropologists of the UK and Commonwealth, ASA18 “Sociality, Matter, and the Imagination: Re-Creating Anthropology”, tematski sklop “Water Futures: Making a Living Times of Environmental Uncertainty”, Univerza v Oxfordu, 19. 9. 2018.

- Gregorič Bon, Nataša, Damir Josipovič in Urša Kanjir. 2018. Linking Geomorphological and Demographic Movements: The case of Southern Albania. *Applied Geography* 100: 55–67. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2018.09.002>.
- Groenfeldt, David. 2013. *Water and Ethics: A Values Approach Solving the Water Crisis*. London in New York: Routledge.
- Hannerz, Ulf. 2000. *Flows, Boundaries and Hybrids: Keywords in Transnational Anthropology*. Oxford: Oxford University Press.
- Hasluck, Margaret. 1954. *The Unwritten Law of Albania*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Helmreich, Stephen. 2011. Nature/Culture/Seawater. *American Anthropologist* 113 (1): 132–144. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1548-1433.2010.01311.x>
- Hugh-Jones, Christine. 1980. *From the Milk River: Spatial and Temporal Processes in Northwest Amazonia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Illich, Ivan. 1985. *H2O and the Waters of Forgetfulness: Reflections on the Historicity of "Stuff"*. Dallas: The Dallas Institute of Humanities and Culture.
- Ingold, Tim. 2010. Footprints through the Weather-World: Walking, Breathing, Knowing. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 16 (1): 121–139. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9655.2010.01613.x>.
- Ivančič Kutin, Barbara. 2017. Motivne značilnosti pripovedi o izginulih jezerih na Tolminskem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 57 (1–2): 74–85.
- Kera, Gentiana 2008. Aspects of the Urban Development of Tirana: 1820-1939. V: *European City in Comparative Perspective: Seventh International Conference on Urban History*. Athens - Piraeus, Greece: Panteion University.
- Kera, Gentiana in Armanda Hysa. 2020. Influencing Votes, Winning Elections: Clientelist Practices and Private Funding of Electoral Campaigns in Albania. *Southeast European and Black Sea Studies* 20 (1): 123–139. DOI: <https://doi.org/10.1080/14683857.2019.1709698>.
- Krause, Franz. 2010. *Thinking like a River: An anthropology of Water and its Uses along the Kemi River, Northern Finland*. PhD Thesis. University of Aberdeen.
- Krause, Franz. 2014. Reclaiming Flow for a Lively Anthropology. *Suomen Anthropologi* 39 (2): 89–102.
- Krause, Franz. 2017. Towards an Amphibious Anthropology of Delta Life. *Human Ecology* 45: 403–408. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10745-017-9902-9>.
- Kropej Telban, Monika. 2019. Rivers in Mythology: A Hidden World of Mystical Creatures. V: Susanna Muhar idr. (ur.), *Rivers of the Alps: Diversity in Nature and Culture*. Bern: Haupt Verlag, 262–267.
- Leach, Edmund R. 1961. *Pul Eliya, a Village in Ceylon: A Study of Land Tenure and Kinship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leenhardt, Maurice. 1979 (1947). *Do Kamo: Person and Myth in the Melanesian World*. Chicago: Chicago University Press.
- Lévi-Strauss, Claude. 1981 (1971). *The Naked Man*. London: Jonathan Cape.
- Lévi-Strauss, Claude. 2002 (1978). *Myth and Meaning*. London: Routledge.
- Lireza, Qamil in Linert Lireza. 2014. The Problems of Land Degradation in Albania. *European Scientific Journal* 10 (11): 1857–7881. DOI: <https://doi.org/10.19044/esj.2014.v10n11p%25p>.
- Malinowski, Bronislaw. 1948. *Magic, Science and Religion and other Essays*. New York: Anchor Books, Doubleday.
- Mauss, Marcel. 1990 (1925). *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. London: Routledge.

- Mencej, Mirjam 1997. *Pomen vode v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Mitchell, William P. 1976. Irrigation and Community in the Central Peruvian Highlands. *American Anthropologist* 78 (1): 25–44.
- Navaro-Yashin, Yael. 2002. *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton: Princeton University Press.
- Orlove, Ben in Steven C. Caton. 2010. Water Sustainability: Anthropological Approaches and Prospects. *The Annual Review of Anthropology* 39: 401–415. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.012809.105045>.
- Petrovič-Šteger, Maja. 2016. O živih in spečih vodah: Antropološka analiza rabe in doživljanja vode v sodobni Srbiji. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 56 (3–4): 75–88.
- Petrovič-Šteger, Maja. 2020. Calling the Future into Being: Timescripting in Contemporary Serbia. V: Günter Blumberger, Rüdiger Görner in Adrian Robanus (ur.), *Biography – A Play? Poetological Experiments in a Genre Without Poetics*. Paderborn: Wilhelm Fink, 163–179.
- Qiriaz, P. in S. Sala (2000). Environmental Problems of Albania. V: Manfred F. Buchroithner, *Remote Sensing for Environmental Data in Albania: A Strategy for Integrated Management, NATO Science Series*. Netherlands: Springer, 13–30.
- Rajković, Ivan. 2020. Rivers to the People: Ecopopulist Universality in the Balkan Mountains. *Theorizing the Contemporary, Fieldsights, March 24* (<https://culanth.org/fieldsights/rivers-to-the-people-ecopopulist-universality-in-the-balkan-mountains>, 28. 10. 2020).
- Richardson, Jane S. in L. M. Hanks. 1942. Water Discipline And Water Imagery Among The Blackfoot. *American Anthropologist* 44 (2): 331–333.
- Robertson, Peter. 2016. Engineering Photocatalysis for Solar Energy Conversion/Storage and Environmental Applications. Paper presented at International Symposium on Next Generation Solar Cells and Solar Energy Conversion., Hsinchu, Taiwan, Province of China.
- Rogelja, Nataša in Alenka Janko Spreizer. 2017. *Fish on the Move: Fishing between Discourses and Borders in the Northern Adriatic*. Cham: Springer Nature.
- Schama, Simon. 1995. *Landscape and Memory*. London: Harper Collins.
- Schiemer, Fritz idr. 2018. The Vjosa River Corridor: A Riverine Ecosystem of European Significance. *Acta ZooBot Austria* 155: 1–40.
- Schwandner-Sievers, Stephanie in Bernd J. Fischer (ur.). 2002. *Albanian Identities: Myth and History*. London: Hurst & Company.
- Selenica, Agim, Alban Kuriqi in Mehmet Ardicioglu. 2011. Risk Assessment from Floodings in the Rivers of Albania. *International Balkans Conference on Challenges of Civil Engineering, BCCCE*, 19-21 May. Tirana: EPOKA University, 1–8.
- Shaw, Sylvie in Andrew Frances. 2008. *Deep Blue: Critical Reflections on Nature, Religion and Water*. London, New York: Routledge.
- Shields, Rob. 1997. Flow as a New Paradigm. *Space and Culture* 1: 1–7.
- Stanonik, Marija. 2005. Voda in kultura: Uvod. V: Andrej Mihevc (ur.), *Kras: Voda in življenje v kamniti pokrajini / Water and Life in a Rocky Landscape*. Ljubljana: Založba ZRC, 273–286.
- Strang, Veronica. 2004. *The Meaning of Water*. Oxford: Berg
- Strang, Veronica. 2006. Introduction: Fluidscapes: Water, Identity and the Senses. *Worldviews* 10 (2): 147–154.

- Strang, Veronica. 2008. Introduction to Special Issue: Water Ways: Competition and Communitarity in the Use and Management of Water. *Oceania* 78 (1): 1–4.
- Strang Veronica. 2009. *Gardening the World: Agency, Identity and the Ownership of Water*. Oxford: Berghahn.
- Strang, Veronica. 2015. *Water: Nature and Culture*. London: Reaktion Books in University of Chicago Press.
- Uruci, Rudina. 2018. Flooding Intervals in Albania. *Knowledge – International Journal* 28 (4): 1421–1426. DOI: <https://doi.org/10.35120/kij28041421R>.
- Verbeek, Paul. 2006. Materializing Morality: Design Ethics and Technological Mediation. *Science, Technology, & Human Values* 31 (3): 361–380. DOI: <https://doi.org/10.1177/0162243905285847>.
- Vuksani, Gjok. 2016. Lezha shpëton nga »Kuçedra« e përmybtjes vetëm me një plan kombëtar. *Lidhja E Prizrenit*, 18. 12. 2016. <https://www.ballikombetar.info/lezha-shpeton-nga-kucedra-e-permybtjes-vetem-me-nje-plan-kombetar/> (23. 8. 2020).
- Wagner, John Richard (ur.). 2013. *The Social Life of Water*. Oxford in New York: Berghahn Books.
- Wagner, Roy. 1978. *Lethal Speech: Dairibi Myth as Symbolic Obviation*. Ithaca: Cornell University Press.
- Young, Michael W. 1983. *Magicians of Manumana: Living Myth in Kalauna*. Berkeley: University of California Press.

ROUTES OF KUÇEDRA: RELATION TO WATER AND AUTHORITY IN CONTEMPORARY ALBANIA

What can mythology disclose to us about hydrology, the various meanings of water, and its environments in Albania? How can mythology help us understand water and waterways in the past, present, and future? The article opens up with the myth about the hydrological serpent-dragon called Kuçedra that reigns over, guards, and connects the Beauties of the Earth, Sky, and Water. In her extensive study on water and its materiality, Veronica Strang (2015) puts forth the universality of creative water deities. She accentuates that the serpent-like beings are often crucial protagonists in the procreation and destruction of human and nonhuman lives. Hydrological serpent beings often embody the flow's cyclical nature that connects the sky, earth, and water to create life. Departing from Strang's premise that water deities "are good to think with", this article approaches the mythological Kuçedra as a method and process to think with water and water environments.

The core focus is on the multitude of entanglements between the mythological, social, political, economic, infrastructural and scientific meanings of water. The recurring motif that links these dimensions is the figure of Kuçedra, as she continuously brings to the fore the meaning and relational site of authority. The latter used to be an essential part of the unwritten laws or the so-called Kanuns that were managed by powerful men of particular patriline. The article argues that the relation to authority is deeply rooted in the structural terrain of the Albanian society and connected to what they define as the realms of nature and culture. The individual chapters explain how floods, hydropolitics, and other economic and infrastructural interventions

in water environments are instrumental in making people feel insecure, and it is these feelings of insecurity that make them continuously return to the past social structures, revisiting the meaning of authority. Similarly, political and media discourses and everyday conversations, are often seen to refer to Kuçedra's ambiguous powers and its authority in reigning over the water environments. The power of authority, as the article further explains, has the effect of paralyzing the individual, making them passive in the face of what they perceive as the inevitable present and a predestined future. Peoples' relation to authority thus brings to the fore the structural relations of the past that permeate the meaning and role of water even today. Water is thus seen to be a dynamic force and substance which always manages somehow to trickle down, blurring the dichotomies between nature and culture, as it generates space-time that spans both the past and the future.

Doc. dr. Nataša Gregorič Bon, znanstvena sodelavka
ZRC SAZU, Inštitut za antropološke in prostorske študije
Novi trg 2, SI - 1000 Ljubljana, natasa.gregoric-bon@zrc-sazu.si

Besedilo je nastalo pri raziskovalnem projektu *Doživljanje vodnih okolij in okoljskih sprememb v Albaniji, Srbiji in Sloveniji (J6-1803)*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna, projektu *Kontekstualizacija podatkov za opazovanje Zemlje za poglobljeno razumevanje sprememb rečnih okolij v jugovzhodni Evropi*, ki ga financira Evropska Vesoljska Agencija (ESA) in raziskovalnem programu *Antropološke in prostorske raziskave (P6-0079)*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.